

АКСІОПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ СТАНОВЛЕННЯ АВТЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ПЕРІОД ЖИТТЄВОЇ КРИЗИ

Доведено, що аксіопсихологічні механізми становлення автентичності особистості в період життєвої кризи функціонують як система різнорівневих ціннісно-сміслових утворень і динамічних тенденцій, що в науковій рефлексії презентовані мережею механізмів-процесів, засобів, ланок і передумов.

Ключові слова: автентичність особистості, аксіопсихологічні механізми, життєва криза, механізми-передумови, механізми-засоби, механізми-ланки, механізми-процеси, екзистенція.

Постановка проблеми. Усвідомлення своєї автентичності та відповідність їй як у повсякденних, так і в кризових ситуаціях належить до числа найгостріших та найпоширеніших проблем. Однак, незважаючи на це, людська індивідуальність та унікальність упродовж тривалого часу не вивчалася психологією через домінування номотетичного (орієнтованого на загальне, універсальне, типове) підходу. Досліджувані індивідуальні особливості згруповували у класи індивідуальних відмінностей за декількома загальними характеристиками, формуючи, таким чином, "типові особистості". Якісні ж особливості індивідуальної свідомості, система смислових параметрів, що лежать в основі сприйняття конкретною людиною себе та інших людей, об'єктів і стосунків, як правило, залишалися поза систематичними дослідженнями науковців. Таке одностороннє вивчення Я призвело до об'єктивізації людини, перетворення її в об'єкт дослідження, який цікавий саме як певна система, що складається з однакових компонентів, але у різних співвідношеннях.

Проблематичність адекватного трактування результатів дослідження полягає ще й у тому, що різні вчені, розглядаючи прояви унікальності емпіричного індивіда, характеризували їх різними психологічними термінами, в тому числі, – "автентичністю". Тим самим обсяг поняття "автентичність" асоціювався зі змістом понять "індивідуальність", "суб'єктність", "сутність", "конгруентність", "ідентичність", "самість" тощо.

З іншого боку, процес становлення автентичності особистості є полідетермінованим явищем, і характер цієї детермінації може суттєво порушуватися або змінюватися під час переживання людиною життєвих криз, як нормальних (вікових, професійних), так і аномальних (біографічних). Науково-технічний прогрес привніс ноогенні неврози, породжені втратою смислу життя, що робить життєву кризу повсякчасною, притаманною великій кількості людей. Це зумовлює зростання інтересу психології до різних аспектів вікових та особистісних криз, підкреслюючи цим їх значення для розкриття автентичного потенціалу людини.

Унікальність та неповторність особистості почала всесторонньо вивчатися психологією тільки з розвитком екзистенційно-гуманістичного напрямку. Для більшості сучасних досліджень цього спрямування характерним є вивчення мотивів, які забезпечують не пристосування до середовища, не конформну поведінку, а ріст конструктивного людського начала (К. Роджерс, А. Маслоу, Р. Мей, Дж. Б'юдженал та ін.). У вітчизняній психології зроблено поодинокі спроби обґрунтування автентичності особистості як предмету академічних і прикладних студій (В.О. Татенко, 2002; З.С. Карпенко, 2005).

Мета дослідження – виявлення системи психологічних механізмів, їх розвиток і корекція з метою оптимізації становлення автентичності особистості в період життєвої кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософсько-психологічні студії автентичності особистості концентруються навколо ідей індивідуальності як неповторності та унікальності психіки конкретної людини (К. Клакхон, Г. Мюррей, Г. Олпорт та ін.), внутрішнього морального начала (Ж.-Ж. Руссо, І. Гердер, Д. Юм та ін.), джерела самодетермінації та якісного змісту суб'єктності (В.О. Татенко, К. Роджерс та ін.), антиатрибутивної глибинної сутності людини (А.Б. Орлов), конгруентності як самототожності суб'єктивного досвіду переживання і вчинкової активності (К. Роджерс, Н. Роджерс, М. Боуен, А. Роше та ін.), ідентичності як суб'єктивного відчуття неперервної самототожності (Е. Еріксон), самості як "серцевини" особистості, своєрідного психодинамічного ядра різнопланових інтенцій індивіда (К.Г. Юнг), природного потенціалу людини, здатної до самоактуалізації (А. Маслоу), моделюючої квазівластивості і стрижневої метадиспозиції особистості (Є. Осін), свободи бути собою (М.М. Бердяєв, Г.С. Сковорода), здатності до екзистенційного особистісного вибору (М. Шелер, М. Фуко).

Виклад основного матеріалу. Будучи презентованою у феноменологічному вимірі цілісної особистості, автентичність переживається в її глибинному онтологічному ядрі як причина появи життєвої кризи (автентичність як сутнісна інтенція), оскільки спонукає до знаходження сенсу існування в радикально зміненій життєвій ситуації, і як мета цієї кризи, позаяк приводить у відповідність внутрішні ціннісні устремління індивіда, спектр його актуалізованих суб'єктних здатностей до новопосталих екзистенційних викликів (автентичність як процес самоперевершування).

Експлікація автентичного потенціалу особистості відбувається в процесі конструктивного розв'язання життєвих криз. Нормальна життєва криза символізує появу вікових новоутворень особистості та свідчить про еволюцію її автентичності впродовж життєвого шляху. Шлях до себе, до становлення зрілої автентичності полягає у поступовому звільненні від зовнішніх, випадкових для особистості

детермінант розвитку до опори на внутрішні духовні спонуки і досягнення справжньої автономії і свободи вибору.

Основними параметрами і критеріями оцінки становлення автентичності особистості в період життєвої кризи є спонтанність (інтуїтивне відчуття внутрішньої траєкторії свого розвитку з її складностями і суперечностями, передчуття подальшого вектору свого руху), добротність (визначається ставленням до співбесідника як до партнера, цінність якого вимірюється автентичністю його вчинків), інтернальність (особливий спосіб світосприйняття, що базується на прийнятті відповідальності за автентичність свого буття), самостійність (результат здійснення внутрішнього порівняння цінностей та знаходження оптимального для конкретної особистості рішення) та цілісність (забезпечується діалогічністю й інтегрованістю ціннісно-сислової свідомості індивіда). Дані диспозиційні утворення виникають у процесі розгортання інтегральної суб'єктності особистості під час криз відповідно першого, третього, сьомого років життя, підліткового періоду і кризи середини життя та виступають психологічними механізмами-засобами досягнення і прояву автентичності особистості.

Психологічними механізмами-передумовами становлення автентичності особистості в період життєвої кризи є: вміння не втрачати довіру до себе (відкритість внутрішньому досвіду переживань), шаноблива увага до себе (зробити себе об'єктом власної уваги), справедливе ставлення до самого себе (стати адекватним своїм сенсам і цінностям), визнання власної цінності (формується завдяки усвідомленій рефлексії власних переживань і дій у згоді зі своєю совістю і цінностями суспільства), відкритість новим горизонтам значень (вміння бачити в оточуючому перспективи розвитку, долаючи стереотипність), самовизначення у діалозі (готовність до зустрічі, за К. Ясперсом та О.Ф. Больновим, до Я-Ти-ставлення, за М. Бубером).

Психологічними механізмами-ланками цілісного циклу становлення автентичності особистості згідно з координатами суб'єктно-вчинкової парадигми є: самореалізація і самовираження \rightleftarrows переживання життєвої кризи \rightleftarrows занурення у стан первинної інтенційності \rightleftarrows вербалізація як пред'явлення особистісної історії \rightleftarrows цілепокладання \rightleftarrows вчинок як діалог з Іншим \rightleftarrows подія \rightleftarrows рефлексія намірів і результатів \rightleftarrows досягнення еволюційно вищого рівня автентичності. Представлення психологічних механізмів-ланок у формі завершеного циклу передає процес (рух) становлення автентичності особистості в період життєвої кризи, що розв'язує смисложиттєві завдання, адекватні конкретним екзистенційним викликам.

Емпіричне дослідження психологічних механізмів становлення автентичності особистості в період життєвої кризи базувалося на застосуванні методологічної тріангуляції як шляху взаємного

доповнення методів номотетичного та ідеографічного підходів, кількісного та якісного аналізу, психодіагностичних процедур і феноменологічного опису, гіпотетико-дедуктивних моделей та емпірико-індуктивних узагальнень.

Згідно з виокремленими З.С. Карпенко теоретичними конструктами, на які проектується феномен автентичності, – життєвий світ, суб'єктність, самість, індивідуальність, еґо-ідентичність – та відповідні їм життєві орієнтації (біоцентризм, предметоцентризм, еґоцентризм, культуроцентризм, соціоцентризм \Leftrightarrow антропо-, космо- і теоцентризм), було обґрунтовано такі психологічні механізми-процеси становлення автентичності: інтеграція як спосіб спонтанного взаємоузгодження, самодетермінація як здатність до самоспричинення й інтернального локусу контролю, індивідуація як внутрішня гармонізація, наративізація як дискурсивне осмислення власної життєвої історії, ідентифікація як приведення у відповідність своїх духовних інтенцій до нормативних стандартів соціуму.

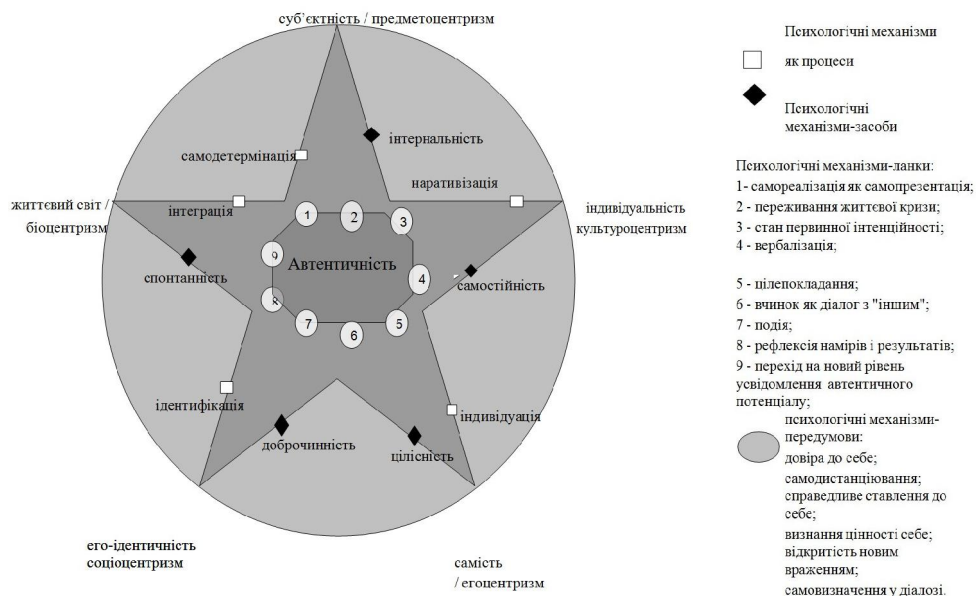

Рис. 1. Концептуальна модель психологічних механізмів становлення автентичності особистості в період життєвої кризи.

Представлена на рис. 1. пентаграма являє собою наочну модель цілісного розуміння психологічних механізмів становлення автентичності в період життєвої кризи. Вершини "зірки" – теоретичні конструкти, на які проектується феномен автентичності та пов'язані з ними глибинні духовні інтенції, "субстанціальні інтуїції". Це відповідно: життєвий світ / біоцентризм, суб'єктність / предметоцентризм, еґо-ідентичність / соціоцентризм, самість / еґоцентризм, індивідуальність / культуроцентризм. Ребра конструкції представлені психологічними механізмами як процесами становлення автентичності (інтеграція, самодетермінація, ідентифікація,

індивідуалізація, наративізація) і механізмами-засобами становлення автентичності як смисловими диспозиціями (особистісними властивостями) – "носіями" і "реалізаторами" механізмів-процесів: спонтанність, добродійність, цілісність, інтернальність, самостійність. Внутрішнє коло, яке вписане у модель-пентаграму, складається з механізмів-ланок завершеного циклу становлення автентичності особистості в період життєвої кризи, а саме: самореалізація як самопрезентація, переживання життєвої кризи, стан первинної інтенційності, вербалізація, цілепокладання, вчинок як діалог з "Іншим", подія, рефлексія намірів і результатів, перехід на новий рівень усвідомлення автентичного потенціалу.

Простір навколо пентаграми "заповнений" психологічними механізмами-умовами автентичного розвитку особистості, як-от: вміння не втрачати довіру до самого себе, справедливе ставлення до самого себе та самодистанціювання, визнання цінності самого себе, відкритість новим горизонтам значень та самовизначення у діалозі.

До виокремлених вище координат дослідження автентичності особистості (его-ідентичність, самість, суб'єктність, індивідуальність, життєвий світ) було застосовано принцип методологічної триангуляції для вивчення різних аспектів психологічних механізмів становлення автентичності шляхом контент-аналізу змісту відповідей на запитання анкети-твору, запропонованої З.С. Карпенко.

Емпіричне дослідження проводилося зі студентами II–IV курсів природничих ("Радіофізика", "Агрохімія") і гуманітарних ("Психологія", "Початкове навчання") спеціальностей, а також слухачів інституту післядипломної педагогічної освіти. Вибірка – 223 особи.

Контент-аналіз семантичного простору відповідей на запитання-індикатори запропонованих тем (життєвий світ, самість, індивідуальність, суб'єктність, его-ідентичність) дозволив диференціювати ефекти рефлексії зовнішніх (експресивних і поведінкових) аспектів автентичності при певній недооцінці ментальної своєрідності людей. Підкреслюється факт самодетермінації та вірності особистісним цінностям.

За допомогою контент-аналізу було також встановлено типові труднощі при відстоюванні особою своєї автентичності в період переживання життєвих криз, – це захист Я-концепції та побудова партнерських взаємин.

Виявлені типові труднощі, а також особистісні ресурси або психологічні механізми-засоби знаходження і прояву своєї автентичності загалом об'єднуються у дві стратегії – феноменологічного вчування і рефлексивного відсторонення, підкріплені волюнтативними настановленнями особистості.

Додаткову (психодіагностичну) верифікацію концептуальної моделі психологічних механізмів становлення автентичності

особистості в період життєвої кризи було здійснено за допомогою методик самоактуалізації (Е. Шостром, А.В. Лазукін – Н.Ф. Каліна), соціально-психологічної адаптації (К. Роджерс, Р. Даймонд), самооцінки мотивації схвалення Д. Марлоу і Д. Крауна, шкал доброзичливості Кемпбелла, довіри – Розенберга, сумлінності – В.В. Мельникова і Л.Т. Ямпольського, маніпулятивного ставлення – Банта.

Порівняльний аналіз статистичних показників діагностованих даних і результатів їх кластерного аналізу, співвідносних з психологічними механізмами становлення автентичності особистості представників різних спеціальностей, виявив, що характер провідної діяльності (професійної чи навчально-професійної) значною мірою впливає на ступінь актуалізації відповідних психологічних механізмів. Було виявлено істотне домінування екзистенційно-гуманістичної диспозиції та феноменологічної установки у групі осіб гуманітарних спеціальностей та практично-перетворювального ставлення до життя у групі осіб природничих спеціальностей. Зокрема, представники гуманітарних спеціальностей більш інтровертовані, споглядальні, рефлексивні. В осіб природничих спеціальностей самооцінка прямо пов'язана з креативністю, тоді як гуманітарії відчують аутосимпатію, коли задоволені своїми стосунками.

У групі осіб природничих спеціальностей позитивна і найбільш сильна кореляція спостерігається між показниками схильності до маніпулятивного ставлення та мотивації схвалення (відстань 5,9), сумлінності (відстань 5,8). Найбільш віддаленими між собою є показники довірливості та сумлінності (відстань 52,7), ними та маніпулятивним ставленням (відстань 47). Представники гуманітарних спеціальностей, попри деяку схильність до маніпуляції оточуючими, розуміють, що вона не сприяє довірі і тому стає на перешкоді становленню їх автентичності. Використання методики дослідження соціально-психологічної адаптації та самоактуалізації дозволило виявити кореляцію між показниками сумлінності та доброзичливості, що, зрештою, прогнозувалося, оскільки сферою самореалізації гуманітаріїв є, насамперед, спілкування, що вимагає зазначених морально-психологічних властивостей.

За ключовими психодіагностичними параметрами показники самоактуалізації та соціально-психологічної адаптації в осіб природничо-технічних спеціальностей вищі, ніж аналогічні у представників гуманітарних професій. Окрім того, система психологічних механізмів становлення автентичності особистості у перших більш диференційована, а в других – більш монолітна.

Дослідження саморозуміння як основного фактору духовного зростання особистості виявило, що його результатом є осягнення і конструювання нового смислу, що відповідає екзистенційним викликам критичного життєвого періоду. Інтуїтивно-рефлексивне

переосмислення себе-у-світі сприяє творчому розв'язанню життєвих криз та еволюційній трансформації автентичності особистості на засадах діалогічної відкритості, прагнення до трансценденції, відповідального вчинкування. Стверджується, що автентичність є потенційною і водночас актуальною духовною здатністю особистості. Розвиток духовності відбувається завдяки зростанню автономності людини, актуалізації нею своєї автентичності, що дозволяє самостійно і творчо діяти, реалізуючи свою істинну природу.

З метою розвитку психологічних механізмів становлення автентичності особистості було проведено тренінг саморозуміння. За допомогою критерію χ^2 було доведено статистичну обґрунтованість вибору експериментальної групи для здійснення формульованого впливу і можливість екстраполяції результатів упровадження тренінгу саморозуміння на генеральну сукупність (тільки показники трьох – з двадцяти двох – шкал відрізнялися у контрольній та експериментальній групі на етапі констатувального зрізу).

Цілісного розуміння і розкриття своєї автентичності учасники тренінгу досягали в процесі усвідомлення ними своїх особистісних властивостей та оптимізації ставлення до себе (шляхом дослідження власного буття, уяви, інтелекту, відчуттів, тобто створення цілісного уявлення про себе); завдяки розвитку соціальної перцепції у міжособистісному спілкуванні (програвання ефективних способів взаємин у групах, отримання вербальної та невербальної інформації про себе, розвиток вміння глибинної рефлексії) та актуалізації творчого самовираження у життєвих кризах (зосередження уваги на рисах, що допомагають у таких ситуаціях, усвідомлення свого потенціалу). Учасники експерименту відмітили такі особистісні здобутки, що розвинулись у процесі тренінгу: зростання впевненості та довіри до себе; розвиток вміння нестандартно мислити, не боятися фантазувати та уявляти; зменшення кількості комплексів, затисків, штампів; бажання діяти, бути активним і самостійно досягати поставленої мети.

Застосування t-критерію Ст'юдента, T-критерію Вілкоксона та G-критерію знаків дозволило здійснити всебічну оцінку ефективності тренінгу та зробити висновок про статистично достовірні зміни показників осіб експериментальної групи після завершення формульованого етапу за такими шкалами: "орієнтація в часі" (відповідно: $p \leq 0,0006$, $p \leq 0,005$, $p \leq 0,0044$), "потреба у пізнанні" ($p \leq 0,021$, $p \leq 0,033$, $p \leq 0,07$) "адаптація" ($p \leq 0,0088$, $p \leq 0,0113$, $p \leq 0,016$), "самоприйняття" ($p \leq 0,007$, $p \leq 0,005$, $p \leq 0,016$), "прагнення до домінування" ($p \leq 0,02$, $p \leq 0,019$, $p \leq 0,043$), "мотивація схвалення" ($p \leq 0,023$, $p \leq 0,028$), "доброзичливість" ($p \leq 0,0006$, $p \leq 0,008$, $p \leq 0,0077$), "сумлінність" ($p \leq 0,005$, $p \leq 0,014$,

$p \leq 0,027$) "маніпулятивне ставлення" ($p \leq 0,014$, $p \leq 0,019$, $p \leq 0,043$).

Кластерний аналіз показників шкал за обраними методиками виявив, що внаслідок проведеного формувального експерименту відбулося переструктурування психологічних механізмів становлення автентичності особистості у бік зміцнення еґо-ідентичності, внутрішньої інтеграції ціннісно-смыслових утворень, розвитку суб'єктних здатностей до відповідальної самореалізації в діяльності та спілкуванні, поглиблення усвідомлення духовних витоків своєї автентичності, позитивної наративізації кризового досвіду в життєствердну, креативно-адаптивну життєву історію.

Після проведення тренінгу саморозуміння наочно і суттєво зблизилися такі конструкти, як креативність і орієнтація в часі, контактність і гнучкість у спілкуванні, автономність і погляд на природу людини (нульова відстань), а також креативність і потреба у пізнанні, саморозуміння, автономність і орієнтація в часі (відстань – 0,1). Очевидно, що переструктурування психологічних механізмів становлення автентичності особистості у другому випадку є більш логічним (конструктивно валідним) і відповідає філософсько-психологічним уявленням про внутрішньоособистісні взаємозв'язки ціннісно-смыслових утворень людини, здатної до відповідального екзистенційного вибору і самоактуалізації пізнаного суб'єктного потенціалу, цілісної, внутрішньо зінтегрованої індивідуальності, котра може позитивно наративізувати досвід переживання своїх життєвих криз.

Як і в попередньому випадку, при контрольному зрізі показників за шкалами методики Роджерса-Даймонда було виявлено поглиблення усвідомлення духовних витоків автентичності особистості та їх узгодження з екзистенційним модусом буття при більшій цілності, внутрішній умотивованості (зінтегрованості навколо інтенціонального суб'єктного ядра), прийнятті індивідуальних відмінностей, опорі на внутрішнє джерело сили (самодетермінацію), що веде до несуперечливої асиміляції кризового досвіду конкретним індивідом та позитивної наративізації останнім свого життя як витвореної особистою ним історії.

Результатом формувального експерименту із застосуванням тренінгу саморозуміння стало переструктурування психологічних механізмів становлення автентичності у бік підвищення показників самоактуалізації та соціально-психологічної адаптації, що робить ефективним інтуїтивно-рефлексивне конструювання нового екзистенційного смислу в період переживання особистістю критичних періодів розвитку.

Висновки

Психологічні механізми становлення автентичності особистості в період життєвої кризи функціонують як система різнорівневих

ціннісно-смислових утворень і динамічних тенденцій, що в науковій рефлексії презентовані мережею механізмів-процесів, засобів, ланок і передумов.

Характер провідної діяльності впливає на становлення аксіопсихологічних механізмів автентичності представників різних професій: особам з гуманітарною освітою притаманні екзистенційно-гуманістичний світогляд і феноменологічна установка на спілкування, а представникам природничо-технічного профілю професійної підготовки – практично-перетворювальне ставлення до життя при значуще вищому рівні самоактуалізації та соціально-психологічної адаптації.

Ефективним засобом розвитку психологічних механізмів становлення автентичності особистості є тренінг саморозуміння, програма якого складається з блоків оптимізації самоставлення, розвитку соціальної перцепції та актуалізації творчого самовираження задля досягнення унікального екзистенційного сенсу в період переживання людиною життєвої кризи.

1. *Когутяк Н.М.* Життєвий сценарій особистості: за і проти / Когутяк Н.М. // Психологія у XXI столітті: перспективи розвитку: Матеріали VI Костюківських читань. – Т.2. – К.: Міленіум, 2003. – С. 84 – 87.
2. *Когутяк Н.М.* Автентичність супроти віктимності як мета гуманізації виховання особистості / Когутяк Н.М. // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – Вип. V.– Івано-Франківськ: Плай, 2003.– С. 172 – 178.
3. *Когутяк Н.М.* Автентичність як сучасна особистісна норма / Когутяк Н.М. // Матеріали Першої Міжнар. наук.-практ. конф. "Науковий потенціал світу 2004". – Т. 53. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 26 – 31.
4. *Когутяк Н.М.* Роль аномальної кризи у становленні автентичної позиції особистості / Когутяк Н.М. // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія № 12. – Психологія: зб. наук. праць. – № 1 (25). – К., 2004. – С. 27 – 35.
5. *Когутяк Н.М.* Автентичність як причина і мета біографічної кризи / Когутяк Н.М. // Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / за ред. акад. С.Д. Максименка – Вип. 26, в 4-х т. – Т. 2. – К.: Главник, 2005. – С. 291 – 295.
6. *Когутяк Н.М.* Трансформації автентичності: об'єктивний та суб'єктивний аспекти / Когутяк Н.М. // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Вип. 10. – Ч.І. – Івано-Франківськ: Плай, 2005.– С. 199 – 206.
7. *Когутяк Н.М.* Методологічні пошуки в середовищі конструювання автентичності / Когутяк Н.М. // Актуальні проблеми практичної психології: зб. наук. праць. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2006. – С.111 – 115.

Thesis is dedicated to theoretical argumentation, experimental establishment and forming the axiopsychological mechanisms as the processes, psychological mechanisms – means, mechanisms – links and mechanisms – preconditions of personality authenticity establishment.

Key words: *personality authenticity, axiopsychological mechanisms, life crises, mechanisms-preconditions, mechanisms-means, mechanisms-links, mechanisms-processes, existential.*